

Արդի շարահյուսագիտության մեջ այս կառույցները հայտնի են նաև կրավորաձև անունով, որպես ներգործաձև կառույցների շարահյուսական հոմանիշներ¹: Օրինակներ. Սայր ծնաւ գորդի – Որդի ծնաւ ի մաւրէ, Քամին Բացեց դուռը – Դուռը Բացվեց քամուց: Ընդ որում, եթե ներգործաձև կառույցն ունի ենթակա-ստորոգյալ– ուղիղ խնդիր, ապա կրավորաձևը՝ ենթակա-ստորոգյալ– ներգործման խնդիր նույնպես եռանդամ լիակաղապարը, որում ներգործական Բայ-ստորոգյալի քերականական ենթական (մայր, քամին) վերածվում է կրավորական Բայի քերականական խնդրի (ի մաւրէ, քամուց), որ տրամաբանորեն գործողություն կատարողն է և «ցույց է տալիս մի առարկա, որի գործողությունը ենթական կրում է իր վրա, այսինքն՝ ենթական ազդվում, ներգործվում է կամ իբրև արդյունք առաջ է գալիս գործողությունից»², իսկ ներգործական կառույցի ուղիղ խնդիրը (գորդի, դուռը) կրավորական կառույցի քերականական ենթական է (որդի, դուռը)՝ գուրկ գործող լինելու հատկանիշից, ենթակա, որից, ինչպես նշում է Գ. Ջահուկյանը, «գործողությունը օտարվում է»³:

Ուղիղ խնդրի նման՝ ներգործման խնդիրը եւս «Բայի ներխոսքիմասային իմաստով և սեռով պայմանավորված «ոչ ընդհանուր կամ հատուկ լրացում է»⁴ և շնորհիվ այն կարևոր դերի, որ ունի այդպիսի նախադասությունների քերականական կառուցվածքի ավարտունության, նրանցով հաղորդվող մտքի լիարժեքության տեսակետից, կրավորական կառույցի հիմնական միավորներից մեկն է: Սա նշանակում է, որ եթե ներգործաձև կառուցվածքի նախադասություններում շարադասական առանցքի հիմնաբաղադրիչներ են համարվում ենթակայից և ստորոգյալից բացի նաև ուղիղ խնդիրը,⁵ ապա դրանց հետ շարահյուսորեն համանշանակ կրավորաձև կառույցներում այդպիսիք պիտի դիտվեն ենթական, կրավորական սեռի Բայ-ստորոգյալը և ներգործման խնդիրը:

Ըստ այսմ՝ հայերենի կրավորաձև լրիվ կառույցներում հնարավոր ենք համարում կառուցվածքային հիմնամիավորների գծային հաջորդականության բոլոր վեց տարբերակները՝ ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր, ենթակա-ներգործման խնդիր-ստորոգյալ, ստորոգյալ-ենթակա-ներգործման խնդիր, ստորոգյալ-ներգործման խնդիր-ենթակա, ներգործման խնդիր-ստորոգյալ-ենթակա և

¹ Տե՛ս Առաքելյան Վ., Ժամանակակից հայերենի հոլովների և հոլովական կապակցությունների իմաստային առումները, Եր., 1957, էջ 135: Պատնասյան Ն., Շարահյուսական հոմանիշները ժամանակակից հայերենում, Եր., 1974, էջ 118-121: Հարությունյան Հ., Կառավարումը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1983, էջ 175 և ուրիշներ:

² Աբեղյան Ս., Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 375:

³ Ջահուկյան Գ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 268:

⁴ Հարությունյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 111:

⁵ Հայրապետյան Ս., Հայերենի անցողական կառույցների շարադասության մի քանի հարցեր, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 1, Եր., 1998, էջ 99:

ներգործման խնդիր-ենթակա-ստորոգյալ: Ի դեպ, ինչպես այլ լեզուներում, հայերենում եւ լրիվ (եռանդամ) կրավորաձև կառույցները համեմատաբար փոքրաթիվ են, դրան հակառակ՝ ակնհայտ է երկանդամ (հիմնականում ենթակա-ստորոգյալ հիմնաբաղադրիչներով) կառույցների քանակական գերազանցությունը: Մ.Ասատրյանը այս առիթով նշում է. «Կրավորական կառուցվածքի նախադասությունը՝ ի հակադրություն ներգործական կառուցվածքի նախադասության, լայն հնարավորություններ ունի միշտ կամ համարյա միշտ չհիշատակելու գործողություն կատարողին, անգամ այն դեպքում, երբ այդ գործողություն կատարողը հայտնի չէ խոսողին»:⁶

Թեև լիակադասար կրավորաձև կառույցների վերոնշյալ բոլոր վեց տարբերակներն էլ մեր լեզվի հին, միջին և նոր գրական վիճակներում վկայված են, սակայն մեր կողմից նույնաձևով բնագրային հատվածների վիճակագրական ուսումնասիրության տվյալների վերլուծության հիման վրա կարելի է աներկբա պնդել, որ հայերենի բոլոր գրական վիճակներին առավել բնորոշ, ամենագործածական տարբերակներն առաջին երկուսն են՝ ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր, ենթակա-ներգործման խնդիր-ստորոգյալ, ընդ որում՝ առաջին տարբերակն ունի գործածության ակնհայտորեն ավելի բարձր հաճախականություն:

Ներկայացնենք կրավորաձև եռանդամ կառույցների հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության տարբերակային դրսևորումները հայերենի գրական վիճակներում.

ա. ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականություն.

Այս տարբերակը գրաբար բնագրերում եռանդամ կրավորաձև կառույցների ամենահաճախական դրսևորումն է (մեր հաշվումներով՝ միջին հաշվով 100-ից 33 դեպքերում). օրինակներ՝ Երկիր լուսաւորեցաւ ի փառաց նորա /Յայտն.,ԺԸ/: Վեւը խորտակեցան ի նմանէ /Նաւում,Ա/: Խմորեայք եփեցին յառաջեոց /Ղևտ.,ԻԳ/: Խորք խոտվեցան ի ձայնէ ջուրց /Մաղմ.,ՀԶ/: Սոքա ծնան նմա ի դասերէն /Ա.Մեաց.,Բ/: Հոգին առաքեցաւ Հարբի և Որդւովն /Ագաթ.,665/:

Այս առումով գրաբարին բավականին հարագատ է նաև միջին գրական հայերենը, այն տարբերությամբ, որ այստեղ վերոհիշյալ եռանդամ տարբերակի գործածության հաճախականությունը գրաբարի համեմատությամբ մի փոքր թուլանում է (միջին հաշվով 100-ից 30 դեպքեր):

Օրինակներ՝ Սա ... դիւրաւ իմանի կարդացողին /ՊԱԴ, 406/: Խաւսան կոտորեցաւ ի Չիթաղէն /ԺԵՀՀՀԲ, 351/: Եւ թէ որ...սուծուի ի դարպասէն /ԴՄԻ, 23/: Բնութիւն արգիլեցաւ ի շոգերոյն /ՄՀԶՄ, 13/: Շատ զօրաւոր մարդիք խաբուին ի տկարաց /ԼՄԺԱՎ, 420/: Օձն պարարտանայ ի հոտոյն /ԼՄԺԱՎ, 235/: Որք... տանջին խաւարով /ՀԵ, 187/: Ագտան ... հալարտացաւ ի սուտ գովութիւնն /ԼՄԺԱՎ, 29/:

Գրական արևմտահայերենը կրավորաձև եռանդամ կառույցներում հիմնաբաղադրիչների գծային հաջորդականության սույն տարբերակի գործածական ակ-

⁶ Ասատրյան Մ., Բայի սեռերը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1959, էջ 135:

տիվության տեսակետից նկատելիորեն զիջում է գրաբարին, նույնիսկ միջին գրական լեզվին: Այլ խոսքով՝ գրաբարի համեմատությամբ միջին հայերենում շարադասական այս տարբերակի գործածության նվազման գրեթե աննկատելի միտումը արևմտահայերենում ստանում է բավականին ցայտուն դրսևորում (միջին հաշվով՝ 100 օրինակներից ընդամենը 25-ը): Այնուհանդերձ, այս տարբերակը արևմտահայերենում էս, ինչպես կոեսենեք ներքևում, շարունակում է մնալ եռանդամ կրավորաձև կառույցի հիմնական տարբերակներից մեկը:

Օրինակներ՝ Տղան հեազհետէ տարուեցաւ անոնց ընկերութեանը /ԵՆ, 269/: Ես արբեցած կը տարուիմ աղբիւրներուն երգեցիկ /ՄԲ, 328/: Զօրավարն գերի բռնուեցաւ Թորոսէն /ՕԵ, 203/: Ասիկա բաւ կ'լլայ, որ մանկուհին քանի մը ժամ ետքը վարակուի մահացու հիւանդութենէն /ԵՕԵԾ, 4,331/: Պաշտպանեալներս կը կեղերուին օտար տղայէ մը /ԱՄՍՉՄ, 176/: Խեղճ տղան պատուհաստած էր նաև այլ հիւանդութեամբ /Ա. տ., 21/: Գիւղը ամբողջովին գրաւուած էր տոքթորով և իր շնորհալի ասպնջականուհիովը /ԵՆ, 348/: Իր գրական արժանիքները կասկածի ներքեւ կ'իյնային նոր հասնող քննադատներէ ոմանց կողմէ /ԶԳՀ, 85/:

Նույնը չի կարելի ասել գրական արևելահայերենի վերաբերյալ, որտեղ եռանդամ կրավորական կառույցի վերոնշյալ տարբերակը ամենագործածականն է (42 %) հայերենի բոլոր մյուս գրական վիճակների համեմատությամբ, և այդ հարցում արդի հայերենը զգալիորեն զերազանցում է նույնիսկ հին գրական լեզվին, որտեղ վերոհիշյալ տարբերակը, ինչպես ասվեց, բարձր (33 %) հաճախականություն ուներ:

Օրինակներ՝ Որքան այսպիսի դժբախտներ գոհվել են քո չոր կրքերին և քո անիրավ փառասիրությանը /Ը, 7,428/: Ահա պոետն էլ պատրանքով հարբած՝ Գեղվեց մի անգամ ժպտուն աչքերի /ՀԹ, 1,240/: Խելքս է տարվել քո ալ-վարդին /Բու., 1,239/: Սամվելը շատ սիրված էր ժողովրդից /Ը, 7,70/: Այդ սրիկաները վարձված են Ղուկասյանից /Շիրվ., 4,158/: Ոչ մի գեղեցիկ կին կամ աղջիկ չազատվեցավ նրանց ձեռքից /Մուր., 4, 70/: Նրա առաքինության ու պարկեշտության զգացումը վիրավորվում էր այդ ծառաների ներկայությունից /Շիրվ., 3, 99/: Իսկ գաղթական ժողովուրդը կոտորվում էր սովից, ցրտից /Բակ., 13/: Բոլոր ռուս գրողները ներշնչված են նրանից մինչև այսօր /Բու., 4,24/: Լռությունը խանգարվում էր միայն գրքացի կիսաձայն ընթերցումով /ԼՂ, 1,17/: Մենք բոլորս ... կախարդված ենք նրա Ապոլոնյան հանճարով /Բու., 4,177/: Հինավուրց ամրոցը պատասպարված էր ամեն կողմից ... ամրություններով /Մուր., 4,8/:

Ինչպես փաստում են վիճակագրական ուսումնասիրության տվյալները, եռանդամ կրավորաձև կառույցի ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականությամբ տարբերակը գրական հայերենի բոլոր դրսևորումներում հատուկ է ամենատվորական, ոճականորեն չեզոք պատմողական խոսքին:

բ. Ենթակա- ներգործման խնդիր-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Այս տարբերակը, բացառությամբ արևմտահայերենի, հայերենի գրեթե բոլոր գրական վիճակներում դրսևորում է գործառական համարյա նույն ակտիվությունը. գրաբարում՝ 24, միջին հայերենում՝ 26, արևելահայ գրական լեզվում՝ 21%: Ու

թեն քանակապես այն զգալիորեն զիջում է նախորդին, սակայն նույնքան ակնհայտորեն էլ առանձնանում է մյուս չորս տարբերակներից իր գործառական ակտիվությամբ:

Օրինակներ՝ Տեսիլ... ոչ առ լրնկերէ պատմեալ /ԿՎՄ,40/: Երբէք այսպիսի գործք յամերէ ի վերայ երկրի ոչ գործեցան /Բուգ.,4,ԺԵ/: Մեր կեանքս քեզ նուաճեցին /Ագաթ.,39/: Այս այնչափ միայն առ ի յինէն քեզ տեսցի /ՅԴՊԶ,7/: Դու ի նմանէ ծնար /ԼՍԺԱՎ,200/: Դու ի նմանէ ընծայեցար /ն.տ.,203/: Լոյս ի լուսոյ ծնաւ /ԿԵՏ,129/: Եղբայրասպանությունը աստծուց և մարդկանցից անհիծված է /Մուր.,4,158/: Գութանի խտիր ժանգից էր նեղվում /ՊՍԱԶ,86/: Դաշու ու ձոր, լեռ ու անտառ հագարացի գորքերով ու հելուզակներով էին բռնված /Մուր.,4,73/: Մինչդեռ գրական արևմտահայերենում կրավորական կառույցի հիմնաբաղադրիչների գծային հաջորդականության այս տարբերակն ընդգծված ձևով ամենագործածականն է (ավելի քան 37%) մնացածների համեմատությամբ:

Օրինակներ՝ Մկրտիչ եպիսկոպոս Տիգրանեան պօլսեցիներէն կ'անուանուի հրաշագործ /ՀՕԵ,2,236/: Աս ալ ձեր խօսքին զարնուած էր /ն.տ.,1,230/: Գիշերները դուրս ելնողներն հարբուխէ կը բռնուին /ն.տ.,4,479/: Ան քմոշն...գայլերուն կը հաղթուէր /ԹԲԱԵ,106/: Թթերուն ճամբուն վրայ Տափան Մարգար կայծակէն զարնուած էր /ՀԵԱԳԱ,17/: Աղջիկ մը շատ անգամ նոր հագուստներու կը խաբուի /ՀՊԵԺ,1,175/:

Այսպիսով, հիմնաբաղադրիչների ենթակա- ստորոգյալ-ներգործման խնդիր և ենթակա- ներգործման խնդիր-ստորոգյալ տարբերակները միասին՝ քննության առնված բնագրային հատվածներում հանդիպում են գրաբարում՝ 57, միջին գրական հայերենում՝ 56, արևմտահայերենում՝ 62 և արևելահայերենում 63 % հաճախականությամբ, ընդ որում, նկատելի է նաև, որ նոր գրական հայերենը սույն տարբերակների գործածման աճի միտում ունի (արևելահայերենը հիմնականում ի հաշիվ առաջին, իսկ արևմտահայերենը՝ երկրորդ տարբերակի):

գ. Ստորոգյալ-ենթակա-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականություն.

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ այս տարբերակը հայերենի բոլոր գրական վիճակներում հանդես է գալիս գրեթե հավասարաչափ և կրկնակի (գրական արևելահայերենում՝ նույնիսկ եռակի) պակաս առաջին տարբերակից:

Օրինակներ՝ Եղիցին ամենեքեան ուսեալք Յաստոժոյ /Յուվ.,2/: Ի փախուստ դարձցին նոքա յերեսաց ձերոց /Յուդ.,ԺԴ/: Սկսաւ սատակումն ի ժողովրդեան /Բ. Թագ.,ԻԴ/: Օսնիցի Տէր Եղիպտացոցն /Եսայի,ԺԹ/: Որպէս վառեցի եղեգն ի կայծականց /ն.տ.,Ե/: Աւերեցաւ աշխարհս ամեն ի անօրէն թուրքմանէ /ԺԵՀՀԶԱ,361/: Լուսաւորի հոգի քո կրկին լույսով սուրբ առաքանին /ԼՍԺԱՎ,263/: Եւ կը զարնուի եղբայրն եղբօրէն /ՎԹԵ,231/: Կեղեքվում է իմ անտեր մնացած երկիրը թշնամիներից /Ը,7,247/: Ինչպէս իզուր խաբվել ես դու Սուտ խոսքերին չար աղվեսի /ՀԹ,1,310/:

Ակներև է, որ վերոբերյալ նախադասությունների մեջ իր լրացյալից ենթակայով ընդմիջված ներգործման խնդիրն նկատելիորեն ընդգծուն վիճակ ունի՝

«իբրև անդամ, որի մասին իրազեկում է հաղորդվում»:⁷ Ասվածը վերաբերում է ոչ միայն եռանդամ, այլև երկանդամ (առանց ենթակայի) կրավորաձև կառույցներում ներգործման խնդրի՝ իր առաջադաս լրացյալից այլ անդամներով ընդմիջված վերջադասությամբ, ինչպես օրինակ՝ Որ ծածկեալն էր յամենայն յաւիտեանց *առ Աստուծոյ* /Ագաթ., 353/: Ի տղայութենէ սնեալ և ուսեալ ի կեսարացոց քաղաքին Գամրաց *ընդ* հաւատարիմ *վարդապետօք* /Բուգ., 4, 9/: Զինչ մեծամեծ վաստակ արի՝ տանիլ տուի զինքն *հեղեղի* /ՅՂ., 289/: Այս օրերս յաղթուեցաւ Սիմոն անուն *բեռնակրէ մը* /ՀՊԵԾ, 4, 478/: Ամբողջովին մտասուզվեց գիշերվա իր լսած իրադարձությունների հիշողությամբ /ԶԴՄՆ, 2, 378/:

դ. Ստորոգյալ-ներգործման խնդիր-ենթակա գծային հաջորդականություն.

Եռանդամ կրավորաձև կառույցում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության այս տարբերակը, թեև սակավադեպ, սակայն վկայված է բուր գրական լեզվավիճակներում: Հատկապես այն դեպքերում, երբ քերականական ենթական եզրափակում է նման նախադասությունը, ապա վերածվում է տրամաբանորեն ընդգծված բառի:

Օրինակներ՝ Սարսեալ ի նմանէ հարճն իւր /Ղառ., ԺԹ/: Երկրորդ սիկառին հետ կը տարուի մտմտութի Գօլօն /ՀՕԵ, 125/: Չհամոզեցաւ սակայն այս ըստածներէն Էմիլիօն /ՎՄԶԲ, 156/: Գրքի էջերից երազվում էր նրան ախտանային մի մարդ /Զ, 431/:

Տարբերակը համեմատաբար ավելի գործածական է (մոտ 12%) արևմտահայերենում, որն ինչպես հայտնի է, մատնանշելու նպատակով ենթական հաճախ տանում է նախադասության ամենավերջը:⁸

ե. Ներգործման խնդիր-ենթակա-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Քիչ հանդիպող (մոտավորապես 8-10%) շարադասական տարբերակ է, գերազանցապես օգտագործվում է իր լրացյալից ենթակայով (նաև այլ անդամներով) ընդմիջված առաջադաս ներգործման խնդրի ռճական ընդգծման նպատակով:

Օրինակներ՝ Ցանօրինաց մեք հալածիմք /ԼՄՀՀԶԳ, 6/: Չեմ այլոց ձեռք եւ խաբուէր /ն.տ., 303/: Մեծ ապարանքին վրայ իջնող կայծակէն կարծես ամեն մարդ շատ քիչ հարուածուած էր /ԵՆ, 33/: Չափազանցութիւններէ սիրտս կը խառնուի /ՀՊԵԾ, 390/: Անձրևից ծառերը լվացվել էին, մաքրվել էին /Ը, 7, 69/: Արկերից մեր վաշտում մարդ չէր սպանվել /ԲՀՄԶ, 74/: Սև ամպերով երկնից դեմքը քողարկվեց /ՀՀ, 92/:

զ. Ներգործման խնդիր-ստորոգյալ-ենթակա գծային հաջորդականություն.

Տարբերակը գործածության գրեթե նույն ակտիվությունն է դրսևորում, ինչ նախորդը, թերևս մի փոքր ավելի հաճախադեպ է (11-12 %), նաև առանձնահատուկ է նրանով, որ տրամաբանորեն ընդգծված են ոչ միայն առաջադաս խնդիրը, այլև այսպիսի կառույցը եզրափակող ենթական:

⁷ Մարգարյան Ա., *Արևմտահայ և արևելահայ գրական լեզուներ. զուգադրա-տիպաբանական քննություն*, Եր., 1985, էջ 294:

⁸ Այդ մասին տե՛ս Մարգարյան Ա., *նույն տեղում*:

Օրինակներ՝ Մտաց իմանի զօրութիւն նորա /Եղ., 7/: Ի սպանելոց անտի լցեալ եղեն հիմունք երկրի մերում /Ղև., Պատմ., 276/: Ի պարարտութենէ լցցի անձն իմ /Սաղմ., ԿԲ/: ՅԱստուծոյ ուղղեցիս գնացք նորա /Առակ., ԺԶ/: Ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան լկտիք /Եղ., 7/: Ձկամբ գայթակղիցի եղբայրն /Եզե., 4, ԺԲ/: Ի կարճոյ հնարեցաւ վախճան նոցա /Իմաս., ԺԿ/: Ի քաղցրութենէն, եղբարք, բռնկէր է պոկունքս ... /ՆՄՀԿ, 112/: Այդ տեսիլքէն կը դողան դեռ հիմա միտքս ու հոգիս /ՎԹԵ, 363/: Բոլորին կողմէն արհամարհուած էր փնթի Մկուն /ՀԵԱԳԱ, 247/: Կաթնագոյն մի լույսով էր ողողվել երկինքն ու քաղաքը /ԳՄԼԶ, 426/: Նրա ստեղծագործություններով դաստիարակվել են սերունդներ /Իս., 4, 180/

Շռանդամ կրավորաձև կառույցները, ինչպես իրավացիորեն նկատվել է արդի հայ քերականագիտության մեջ,⁹ իրենց գործածության ակտիվությամբ ակնհայտորեն զիջում են երկանդամ կառույցներին: Չնչին տարբերություններով հանդերձ՝ վերջիններս հայերենի բոլոր գրական վիճակները ներկայացնող բնագրային հատվածներում մեր հաշվումներով կազմում են դիտարկված կրավորաձև կառույցների 68-70 %: Սրանցում առկա չէ կամ ներգործման խնդիրը, կամ ենթական, կամ երբեմն՝ ստորոգյալը: Այսպիսի կառույցները հանդես են գալիս երկու հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վեց տարբերակային դրսևորումներով, որոնք բոլորն էլ, իհարկե միանգամայն տարբեր հաճախականություններով, բայց վկայված են հայերենում:

ա. Ենթակա-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Կրավորական բայերը շատ ավելի հաճախ, քան ներգործականները, խոսքում հանդես են գալիս առանց իրենց սեռի խնդրի: «Կրավորական կառուցվածքի նախադասությունը... լայն հնարավորություն ունի միշտ կամ համարյա միշտ չհիշատակելու գործողություն կատարողին՝ անգամ այն դեպքում, երբ այդ գործողություն կատարողը հայտնի չէ խոսողին»:¹⁰ Առհասարակ նկատելի է, որ «ներգործող խնդիրը սովորաբար բառական արտահայտություն չի ստանում այն դեպքում, երբ հայտնի է խոսքաշարից կամ անկարևոր է, հարկ չկա այն շեշտելու, երբեմն էլ կարող է լինել անհայտ»:¹¹ Ի դեպ, ներգործման խնդրի բացակայությունը կրավորաձև կառույցը կազմությամբ նույնացնում է երկանդամ կրավորաձև չեզոք կառույցների հետ: Սակայն հասկանալի է, որ այդ նույնացումը զուտ ձևական է, որովհետև խնդրի չգոյության (այսպես ասած՝ զրո խնդրի) դեպքում բայը երբեք էլ չի դադարում կրավորական սեռին պատկանելուց, ուրեմն նաև ներգործման խնդիր ունենալու հնարավորությունից, բոլորովին այլ է նրա հարաբերության բնույթը իր ենթակայի հետ, որն, ի տարբերություն չեզոք կառույցի ենթակայի, «ինքը չի ստեղծում բայիմաստով դրսևորվող հատկանիշ, այլ այդ հատկանիշը կրում է իր վրա»: Այդ պատճառով էլ «մեր մեջ առաջանում է այն պատկերացումը, որ... գործողությունը կատարել է ինչ-որ մեկը, որը սովյալ նախադասության մեջ չի արտահայտ-

⁹ Տե՛ս Մասարյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 135: Հարությունյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 177 և ուրիշներ:

¹⁰ Մասարյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 136:

¹¹ Հարությունյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 177:

ված»,¹² բայց կարող է ի հայտ գալ: Այնուամենայնիվ երկանդամ՝ ենթակա-ստորոգյալ գծային հաջորդականությամբ կրավորաձև կառույցներում շատ դեպքերում ներգործման խնդիրը չի կարելի վերականգնել, որովհետև նրա պատկերացումը խիստ անորոշ է և ընդհանուր է («Դրա համար մեծ ջանքեր են պահանջվում». «Երկրի հարստությունները անխղճորեն վատնվում են». «Ընդերքը լավ չի ուսումնասիրվում»):

Ենթակայով և ստորոգյալով երկանդամ կրավորաձև կառույցի այս տարբերակը գործածության բավականին լայն շրջանակներ ունի (62-64 %) մեր գրական լեզուների՝ հատկապես արտահայտչական գունավորումից զուրկ պատմողական, գործնական, պաշտոնական կամ գիտական ոճերում:

Օրինակներ՝ Կոյր զրկի ի ճառագայթից արեգական, և տգիտութիւն զրկի ի կատարեալ կենաց /Եղ.,14/: Եւ համբաւ գեղեցկութեան աղջկանն ընդ վայրսն տարածեցաւ /Բուզ.,4,ԺԵ/: Բանն հաստատեսցի/Եզն.,1,ԺԸ/: Երկինք շրջիցին/և.տ.,2,ԻԵ/: Ամբողջ կյանքը նա չարչարվել է/ԳԲՆ,67/: Անուր մոռացվել է, բայց գործը հիշվում է /Բւ.,3,322/: Նրա հրավերը ընդունվեց ուրախությամբ /ՄԳ,54/:

բ. Ստորոգյալ-ենթակա գծային հաջորդականություն.

Տարբերակը, նախորդին հակառակ, ունի ոճաարտահայտչական նկատելի գունավորում, համեմատաբար քիչ գործածական է (մոտ 36-38 %), և նրանում հատկապես ստորոգյալի առաջադաս ու որոշ չափով նաև ենթակայի վերջադաս դիրքերը տրամաբանորեն ընդգծուն են, ինչպես օրինակ՝ Տուեալ լիցի քեզ թագաւորութիւնն ինն հազար ամի /Եզն.,2,Ա/: Օածկեսցի խորհուրդ ամբարշտութեանդ /Եղ.,10/: Յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն /և.տ.,16/: Հեռու հորիզոնում նշմարվում էր Ագատ լեռը /ԳԲՆ,31/:

«Կրավորաձև կառույցը ենթական «ազատելով» գործող լինելուց», ստեղծում է բարենպաստ շարահյուսական պարմաններ այն չարտահայտելու համար»:¹³ Ջեղչված ենթակայով կամ անենթակա երկանդամ կրավորաձև կառույցները, թեև քիչ չեն հանդիպում, սակայն առանց ներգործման խնդրի երկանդամ կրավորաձև կառույցների համեմատությամբ ավելի սակավաթիվ են: Եվ եթե վերջիններս կազմում են բնագրային հատվածներում դիտարկված այդպիսի կառույցների շուրջ 60%, ապա առաջինները, որ իրենց զույգ դիրքային տարբերակներով գրեթե հավասարաչափ են գործածական հայերենի բոլոր գրական ձևերում, միայն 36 %:

ա. Ստորոգյալ-ներգործման խնդիր գծային հաջորդականություն.

Երկու հիմնաբաղադրիչներ ունեցող այս տարբերակին հայերենի բոլոր գրական վիճակներում էլ բնորոշ է պատմողական չեզոք ոճը, հանդարտ շարադրանքը, այն երբեմն էլ ունի նախադասության վերջը տարված ներգործման խնդրի բավականին ակներև տրամաբանական ընդգծվածություն:

Օրինակներ՝ Տապալէր երկդիմի մտօք /Եղ.,16/: Ոչ զգեցցին ի գործոց ձեռաց իւրեանց /Շապի,ԾԹ/: Օրինեցաւ և դրուատեցաւ ի հեռաւորաց և ի մերձաւորաց /ԹԱՊՏԱ,3,ԺԳ/: Անիծած լինի սուրբ Յարութենէս /ԺԵՀՀՀԲ,449/: ՈՒ մահու մատ-

¹² Ասատրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 138:

¹³ Проблемы теории грамматического залога, Л., 1978, С. 21.

նեցաւ յիւր արարողէն /ՀԵ,192/: Կը դիմատրուի խոշոր կնիկէ մը /ՀՊԵԺ,3,189/: Հիասթափուեցան գաւառիկն կեանքէն /ՇՇ,1,133/: Կրօնվեր կամուրջի գիշերային պահակներից /Ը,7,18/:

բ. Ներգործման խնդիր-ստորոգյալ գծային հաջորդականություն.

Տարբերակն իր հաճախականությամբ բնագրային հատվածներում քիչ է զիջում նախորդին: Ստեղծում է գեղարվեստական ոճ, արտահայտչական գունավորումով հարուստ խոսք՝ խնդրի հատկապես նախադասության սկիզբը զբաղեցնող դիրքի շնորհիվ, ինչպես օրինակ՝ Ի բերանոյ քումմէ դատեցայց /Ղուկ.,ԺԹ/: Յամենայն հողմոյ շարժի և յամենայն բանէ խռովի և յամենայն իրաց դողայ /Եղ.,14/: Հագարացոց ազգէն գերեցաք, ճաղաթայից սրէն խոցեցաք /ԽԿ,130/: Մեր ազգայիններէն մեկէն վնաս տեսած է առուտորի մէջ /ՀՊԵԺ,4,412/: Անհաղթահարելի ուժից մղվում էր դեպի աղքատիկ բնակարանը /Շիրվ.,3,245/:

Հանդիպում են նաև երկանդամ կրավորաձև կառույցներ՝ հիմնաբաղադրիչների գծային հաջորդականության ենթակա-ներգործման խնդիր և ներգործման խնդիր-ենթակա տարբերակներով (ստորոգյալի զեղչման դեպքում): Ի տարբերություն նման կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վերը քննված չորս տարբերակների՝ սրանցում ենթակայի և ներգործման խնդրի փոխդասավորությունը գերազանցապես որոշվում և կարգավորվում է խոսքային իրադրությամբ՝ անմիջապես նախորդող լրիվ (առանց ստորոգյալի զեղչման) եռանդամ կառույցում այդ հիմնաբաղադրիչների հաջորդականության գոյություն ունեցող ձևի պատճենմամբ:

Օրինակներ՝ Անուշաւան կը տանջուէր խղճի խայթէն, հայրը՝ անորոշութեան զգացումէն: Անախորժ մտքերով էր շղթայված մարմինը, և ունայն հույսերով՝ հոգին: Նա մոռացվել էր իրեն ճանաչող մարդկանց կողմից, սրանք էլ՝ երեկ իրենց ասածուց:

Բնագրային հատվածներում երբեմն կան նաև մենանդամ կրավորաձև կառույցներ, որոնցում ենթակայի և ներգործման խնդրի զեղչման պատճառով հիմնաբաղադրիչներից առկա է միայն կրավորական սեռի բայ – ստորոգյալը՝ մենակ կամ իր այլ լրացումների, երբեմն նաև նախադասության անդամ չհանդիսացող բառերի հետ:

Օրինակներ՝ Գալարեր իբրն զօժ թունաւոր /Եղ.,16/: Զի այրիս, զի բորբոքիս /Ա.տ.,7/: Ցանեալ ցրուեցան /Ա.տ.,119/: Կը հալածուէր անխղճորէն /ԹԲԱԵ,58/: Վերջապես գտնվեց /ԴԴՎ,187/: Երեկ պիտի կառուցվի կրկին /Շիրվ., 52 /:

Միանգամայն հասկանալի պատճառով (առկա է հիմնաբաղադրիչներից միայն մեկը) այսպիսի կրավորաձև կառույցները հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության տեսակետից բնականաբար որևէ հետաքրքրություն ներկայացնել չեն կարող:

Ի մի բերելով ասվածը կրավորաձև կառույցներում հիմնաբաղադրիչների տարբերակների՝ հայերենի տարբեր վիճակներում ունեցած դրսևորումների վերաբերյալ, կարելի է դրանց վիճակագրական ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա արձանագրել.

- Հայերենում կենսունակ են եռանդամ և երկանդամ կրավորաձև կառույցների բոլոր տասներկու տարբերակները:
- Երկանդամ կրավորաձև կառույցներն իրենց գործածությամբ ակնհայտորեն գերազանցում են եռանդամ կառույցներին. հայերենի բոլոր գրական վիճակները ներկայացնող բնագրային հատվածներում մեր հաշվումներով դրանք կազմում են դիտարկված բոլոր կրավորաձև կառույցների 68-70 %-ը: Ընդ որում, երկանդամ կառույցներում հիմնաբաղադրիչների փոխդասավորության վեց տարբերակներից առավել ակտիվը երկուսն են՝ ենթակա-ստորոգյալ և ստորոգյալ-ենթակա՝ համատեղ 60 % հաճախականությամբ:
- Եռանդամ կրավորաձև կառույցների մեջ հիմնատարբերակները երկուսն են՝ ենթակա-ստորոգյալ-ներգործման խնդիր և ենթակա-ներգործման խնդիր-ստորոգյալ՝ դրանցից առաջինի, իբրև սովորական, գերազանցապես ռճականորեն չեզոք տարբերակի, նկատելի գերակշռությամբ:

Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Տ Ա Պ Բ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Ագաթ. - «Ագաթանգեղայ Պատմության Հայոց», Թիֆլիս, 1914:

ԱՄՄՄՄ - Ա. Մառուկյան, Մանկություն չունեցող մարդիկ, Երևան, 1963:

Բակ. - Ա. Բակունց, Երկեր, Երևան, 1975:

ԲՀՄԶ - Բ. Հովսեփյան, Սերմնացանները չվերադարձան, Երևան, 1962:

Բուդ. - Փաւստոսի Բիւզանդացու Պատմության Հայոց, Թիֆլիս, 1912:

ԳԲՆ - Գ. Բաբկենց, Լորեկ, Երևան, 1961:

ԳՄԼԶ - Գ. Մանարի, Լուսիայի ձայնը, Երևան, 1962:

ԴԴՎ - Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք, Երևան, 1988:

ԵԵ - Երուխան, Երկեր, Երևան, 1980:

Եզն. - Եզնկայ Գողթացու «Եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914:

Եդ. - Եդիշի «Վասն Վարդանայ և հայոց պատերազմին», Երևան, 1957:

ԶԳԶ - Զ. Գալսեփեարյան, Հասկարաղ, Երևան, 1965:

ԶԴՄԼ - Զ. Դարյան, Սայաթ-Նովա, 1-2, Երևան, 1960-1963:

ԹԱՊՏԱ - Թովմայի վրդ. Արծրունու Պատմության տանն Արծրունեաց:

ԹԲԱԵ - Թղիստինցի, Լ. Բալաշյան, Առանձաք, Երկեր, Երևան, 1982:

ԺԵՀՀՀԱ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, Երևան, 1955:

ԺԵՀՀՀԲ - ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Բ, Երևան, 1958:

Իս. - Ավ. Իսահակյան, Երկեր, 1-4, Երևան, 1988:

ԽԿ - Խաչատուր Կելամեցի, Երևան, 1958:

ՍԵ - Սերենց, Երկեր, Երևան, 1957:

ԿԵՏ - Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, Երևան, 1962:

ԿՎՄ - Կորյուն, «Վարդ Մաշտոցի», Երևան, 1941:

ՀԵ - Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1958:

ՀԵԱ - Համաստեղ, Երկեր, Ա, Պեղութ, 1966:

ՀԹ - Հովհ. Թումանյան, Երկեր, Երևան, 1998:

ՀՀ - Հովհ. Հովհաննիսյան, Երկեր, Երևան, 1959:

ՀՊԵԺ - Հ. Պարոնյան, Երկերի ժողովածու, 1-10, Երևան, 1962-1979:

ՀՄՀԵՄ - Հ. Մանյան, Հայաստանը երգերի մեջ, Երևան, 1962:

ՀՕԵ - Հ. Օջական, Երկեր, Երևան, 1979:

Ղև., Պատմ. – «Պատմութիւն Ղևոնդայ մեծի վրդ. Հայոց», Սահկո-Պետերբուրգ, 1887:

ՄՀՁՄ – Մխիթարայ Հերացոյ Ջերմանց մխիթարութիւն, Վենետիկ, 1831:

Մուր. – Մուրացան, Երկերի ժողովածու, 1-7, Երևան, 1961-1965:

ՅԴՊՀ – Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912:

ՆԴ – Նար-Ղոս, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1989:

ՆՄԺԱՎ – Ն. Մառ, Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, մաս Բ, 1894:

ՆՔՀԿ – Նահապետ Քուչակ, Հայրենի կարգաւ, Երևան, 1957:

Շիրվ. – Շիրվանզադե, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1981:

ՇՇ – Շ. Շահնուր, Երկեր երկու գրքով, 1, Երևան, 1963:

Չ – Եղ. Չարենց, Երկեր, Երևան, 1996:

ՊԱԴ – Պատմութիւն Առաքեալ վրդ. Դավրիժեցոյ, Վաղարշապատ, 1896:

ՊՄԱԶ – Պ. Սեակ, Անլուելի զանգակատուն, Երևան, 1969:

ՎԹԵ – Վ. Թեքեյան, Երկեր, Երևան, 1988:

ՎՄՀԲ – Վ. Մամյան, Հայոյ բեկորներ, Երևան, 1967:

Ը – Ըաֆֆի, Երկերի ժողովածու, 1-10, Երևան, 1977-1984:

ՃԴ – Ճրիկ, Դիւան, Նյու Յորք, 1952:

Ս. Գրքի /Աստուածաշունչ մատենան հետց և ետրոց Կտակարանաց, Կ. Պոլիս, 1895/
համառոտագրութիւններէց՝ Առակ.-Առակք Սողոմոնի, Ա. Սակ.-Առաջին
Մակարայեցոց, Ա. Սեակ.-Առաջին Մեացորդաց, Բ. Թագ.- Երկրորդ Թագաւորաց,
Դատ. - Գիրք Դատաւորաց, Յայտն. – Յայտնութիւն Յոհաննու, Յովհ.-Սրբոյ Ավետա-
րանիս Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Յովհաննու և այլն:

КОНСТРУКЦИИ СО СТРАДАТЕЛЬНЫМ ЗАЛОГОМ В АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

С. Айрапетян

На основе статистических данных богатого материала языковых подлеников проводится сравнительный анализ всех возможных вариантов взаиморасположения основных компонентов конструкций со страдательным залогом в грабаре, средневековом и современном литературных языках, проводится их классификация по стилистически нейтральной или эмоционально окрашенной значимости, фиксируется активность и частотность применения каждого типа этих конструкций.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հայրապետյան Սերգո Արամուշի – բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ԳԱԱ Շիրակի
հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրու Մ. Նալբանդյանի անվան
պետական մանկավարժական ինստիտուտ, E-mail: serhayr@mail.ru